

הרב דרור טוויל

מערכת המשפט במדינת ישראל - מבט הלכתי תורני

הקדמה

יחסי תורה ומדינה מורכבים הם. הסיבה הראשונית לכך טמונה בטבע העולם, החומר והרוח שונים זה מזה בתכונותם. התורה היא חיי עולם הנטועים בתוכנו. חיבור הרוח אל מרחבי עולם החומר הוא בבחינת 'מפליא לעשות', חיבור הרוחני עם הגשמי, אך מלאכה זו אינה פשוטה כלל ועיקר. במציאות החיים שלנו כיום במדינת ישראל, הבעיה מורכבת הרבה יותר. מתוך תפיסת עולם חילונית, מובילה הנהגת המדינה לא פעם לפגיעה ישירה בערכי התורה וברוחה, לא רק במישור הציבורי והלאומי אלא גם במישור האישי, בדברים הנוגעים אל הפרט. תחומי החינוך והמשפט, הנובעים מן הרוח, לוקים הם מאוד כאשר הם מובלים מתוך השקפות עולם שאינן צומחות מתוך כרם בית ישראל. אנו שמביטים על מדינת ישראל בתור התחלת ההתגשמות של חזון הגאולה שבדברי נביאי קודשינו, ומרגישים חלק בלתי נפרד מהווייתה, מוכרחים לברר לעצמינו מתוך התורה, מהי עמדתנו לגבי כל המציאות הסובבת אותנו. הדברים להלן נסבים על מערכת המשפט הנוהגת כיום במדינה, מערכת זו היא המשפיעה ביותר על 'השורה התחתונה', על החיים המעשיים בחברה שאנו חיים בה.

א. תוקפם ההלכתי של חוקי המדינה

בטרם נדון בעניין תוקפה של מערכת המשפט במדינה, יש לשים לב שאין זה אותו דיון על תוקפם של חוקי המדינה. לגבי אלו האחרונים מצאנו מקורות מספר שמהם ניתן ללמוד שיש מחויבות על פי ההלכה לקיימם, בתנאים מסוימים. נציין את המקורות העיקריים בלא להיכנס לדון בפרטי התנאים הנדרשים כדי שיהיה לחוקים תוקף, שכן עניין זה מצריך דיון לעצמו.

1. משפט המלך

מדין התורה יש למלך סמכות להעניש אפילו עונש מוות הנצרך לתיקון העולם, ואינו צריך להקפיד על כללי הענישה הנדרשים בבית דין¹. כמו כן מצאנו שיש בסמכותו להטיל מיסים על העם וכדו'². כך סיכם הרמב"ם את מהות סמכותו של המלך בעניינים אלו (רמב"ם, הל' מלכים פ"ד ה"י):

ובכל אלו הדברים דינו דין, ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה', שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו. הרחבה גדולה של סמכויות השיפוט של המלך מצאנו גם ב'דרשות הר"ן' (דרוש האחד עשר), בהמשך נזכיר מקצת מדבריו שם. מרן הראי"ה קוק ב'משפט כהן' (ס' קמד) כתב שבזמן שאין מלך, משפטי המלוכה נתונים לציבור:

נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה וכו'. למה שנוגע להנהגת הכלל, כל שמנהיג את האומה דן הוא במשפטי המלוכה, שהם כלל צרכי האומה הדרושים לשעתם ולמעמד העולם.

2. דינא דמלכותא דינא

מקור נוסף המעניק תוקף לחוקי המדינה בתחומים מסוימים, מצאנו בכלל שהוזכר בגמרא בכמה מקומות: 'דינא דמלכותא דינא'³. עיקרון זה נפסק להלכה בכמה מקומות בשו"ע, לדוגמא (ח"מ ס' שסט סעי' ו):

מוכס שפסקו המלך ליטול דבר קצוב, (ואפילו צוה שישראל יתן יותר מעובד כוכבים, מכל מקום מקרי דבר קצוב לכל איש) (מהרי"ק שורש קצ"ד), והעמיד מוכס ישראל לגבותו למלך, ונודע שאדם זה נאמן ואינו מוסיף כלום על מה שגזר המלך, אינו בחזקת גזלן, משום דדינא דמלכותא דינא. ולא עוד אלא שהמבריה ממכס זה, עובר (על לא תגזול) (ויקרא יט, יג), מפני שהוא גוזל מנת המלך, בין שהיה מלך ישראל בין שהיה מלך עובד כוכבים.

3. תקנות הקהל

מקור נוסף שמצאנו שממנו ניתן ללמוד שיש תוקף לחוקי המדינה, הוא דברי חז"ל בעניין תקנות הציבור. יסוד הדברים בברייתא (ב"ב ח ע"ב), שם מבואר שבני העיר יכולים לתקן תקנות ולקנוס את העובר עליהן: 'ורשאי בני העיר להתנות על המדות ועל השערים, ועל

1. רמב"ם, הל' מלכים פ"ג ה"י; שם, הל' רוצח פ"ב ה"ד; שם, הל' סנהדרין פ"ח ה"ו.
2. שם, הל' מלכים פ"ד.
3. עי' נדרים כח ע"א; גיטין י ע"ב; ב"ק קיג; ב"ב נד-נה.

שכר פועלים, ולהסיע על קיצתן⁴. וכן נפסק להלכה גם בשו"ע (חו"מ סי' רלא סעי' כז-כח).

סמכות רחבה מזו הנתונה ל'טובי העיר', מצאנו בדברי הרמ"א (חו"מ סי' ב סעי' א):
וכן נוהגין בכל מקום שטובי העיר בעירן כב"ד הגדול, מכין ועונשין, והפקרן הפקר כפי המנהג; אעפ"י שיש חולקין וס"ל דאין כח ביד טובי העיר באלה, רק להכריח הצבור במה שהיה מנהג מקדם או שקבלו עליהם מדעת כולם, אבל אינן רשאים לשנות דבר במידי דאיכא רווחא להאי ופסידא להאי, או להפקיע ממון שלא מדעת כולם (מרדכי פ' הגוזל בתרא), מכל מקום הולכין אחר מנהג העיר; וכל שכן אם קבלום עליהם לכל דבר, כן נ"ל (ועיין בי"ד סימן רכ"ח דיני תקנות וחרמי צבור).

ב. מערכת המשפט במדינת ישראל, תביעה אזרחית ותביעה פלילית

כאמור, כל הנ"ל נאמר לגבי תוקפם של החוקים, אך אנו דנים בסוגיית מערכת המשפט. שאלתנו היא האם למערכת המשפט כפי שהיא כיום במדינת ישראל, יש סמכות על פי התורה לדון.

להבהרת העניין יש להבחין בין שני סוגי תביעות:

1. תביעה אזרחית - בתביעות מעין אלו התובע הוא אדם שתובע את חברו תביעת ממון בגין הלוואה או נזיקין וכדו'.
2. תביעה פלילית - בתביעה זו ה'תובע' הוא המדינה, וברצונה להטיל עונש על עבריין בגין מעשהו הפלילי, כדוגמת קנס או מאסר וכדו'.
לדוגמא, כלפי נהג שגרם תאונה ופגע ברכוש הזולת תיתכנה שתי תביעות. האחת אזרחית, ובה התובע הוא אדם שניזוק מפגיעת הנהג, והשנייה פלילית, ובה המדינה תתבע להעניש את הנהג על פשיעתו.
להלן נדון בכל אחד מסוגי התביעות הללו בנפרד.

ג. האיסור לדון בערכאות של גויים, והעמדת דיין שאינו יודע לדון על פי דיני התורה

בברייתא (גיטין פח ע"ב) מפורש שיש איסור לדון בפני דינים גויים או אפילו ישראלים הדיוטות (שאינם סמוכים).

כך נפסק בשו"ע (חו"מ סי' כו סעי' א):

אסור לדון בפני דיני עובדי כוכבים ובערכאות שלהם (פי' מושב קבוע לשריהם לדון בו), אפילו בדין שדנים בדיני ישראל, ואפילו נתרצו ב' בעלי דינים לדון

4. רש"י פירש את המאמר: 'לקנוס את העובר על קיצת דבריהם להסיעם מדת דין תורה'.

בפניהם, אסור. וכל הבא לידון בפניהם, הרי זה רשע, וכאילו חרף וגדף והרים יד בתורת מרע"ה.

אף על פי שדברי השו"ע נאמרו בקשר לדיינים גויים, מסתבר שדיינים ישראלים שמאמצים מערכת משפט נוכרית אינם עדיפים. אדרבא, נראה שמצב זה חמור יותר, שאנשים מישראל הולכים לחצוב להם בורות נשברים ולרעות בשדות זרים, ויש בכך הרמת יד חמורה יותר בתורת משה.

מלבד זאת, מצאנו במכילתא והובא להלכה ברמב"ם (הל' סנהדרין פ"ג ה"ח), שישנו לאו מן התורה להעמיד דין שאינו חכם בחכמת התורה:

כל סנהדרין או מלך או ראש גולה שהעמידו להן לישראל דין שאינו הגון ואינו חכם בחכמת התורה וראוי להיות דין, אף על פי שהוא כולו מחמדים ויש בו טובות אחרות הרי זה שהעמידו עובר בלא תעשה, שנאמר לא תכירו פנים במשפט.

כך נפסק להלכה בשו"ע (חו"מ סי' ח סעי' א). השופטים שמתמנים כיום רובם ככולם אינם חכמים בדיני התורה, אם כן אסור להעמידם בתור דיינים.

ד. מצבים שבהם מצאנו חריגה מהדין התורני

עדיין יש מקום לדון, כיוון שמצאנו מצבים שבהם קיימת חריגה מכללי הדין.

1. ערכאות שבסוריה

מסוגיית הגמרא בסנהדרין (כג ע"א) עולה שייתכנו בתי דין שכונו בשם 'ערכאות שבסוריה'. בגמרא מבואר שהיו אלו בתי דין שנתמנו מכוח הציבור: 'שהמחום רבים עליהם'. בטיבם של בתי הדין הללו נחלקו הראשונים, יש שפירשו שהמדובר הוא בדיינים שאינם בקיאים בדין תורה ואינם יודעים לדון⁵. מכך ניתן ללמוד שבמקרה שהציבור ממנים דיינים כאלו, יש תוקף לדינם על פי התורה, אם כן, לכאורה הוא הדין לבתי משפט אזרחיים דהיום.

אך נראה שהנידון שם הוא דווקא במקומות שאין אפשרות להעמיד דיינים ראויים, שכך כתב הר"ן בחידושו (שם) בהסברת דעה זו:

מערכאות שבסוריה הם הדיינים שאין יודעין דין תורה אלא שהם **ממונים** באותן המקומות **שאינן בני תורה** כפי אומד דעתם.

כך פסק גם הרמ"א להלכה (חו"מ ח א'), על יסוד תשובת הרשב"א:

הגה: ועיירות שאין בהם חכמים הראויים להיות דיינים, או שכולן עמי הארץ, וצריכים להם דיינים שישפטו ביניהם שלא ילכו לפני ערכאות של עובדי כוכבים, ממנים הטובים והחכמים שבהם (לדעת אנשי העיר), אע"פ שאינם ראויים לדיינים, וכיון שקבלו עליהם בני העיר אין אחר יכול לפוסלן. וכן כל צבור יכולין

5. רש"י, סנהדרין כג ע"א, ד"ה בערכאות; רא"ש, פ"א סי' א; תוס', סנהדרין ג ע"א, ד"ה אי אפשר; דעת המפרשים שהובאה בר"ן, כג ע"א, ד"ה א"ר יוחנן.

לקבל עליהם בית דין שאינם ראויים מן התורה. (ב"י בשם תשובת הרשב"א).
אם כן, בימינו שב"ה ישנם תלמידי חכמים רבים שיכולים לשמש דיינים על פי התורה,
אין מקור להיתר זה. יתרה מזאת, נראה ש'ערכאות שבסוריה' היו נאמנים לתורה
ולמצוותיה, אלא שאינם תלמידי חכמים שיודעים לדון על פי התורה. אין הם מחליפים
את דין תורה בדיניהם מתוך נאמנות למערכת משפט אחרת, אלא עושים זאת כעין הסדר
חברתי לשעת הצורך. לא כך הוא לצערנו במערכת המשפט במדינת ישראל דהיום, כאן
מדובר במערכת משפט שלמה חילופית. הערה זו מצאנו גם בדברי החזו"א (סנהדרין סי'
טו ס"ק ד):

יש עוד המחאה של אנשים שלא למדו כלל תורה, והם ידונו כפי משפט בני
אדם בשכלם, והוא במקום שאין ביניהם גמיר כלל, ושלא יבואו בערכאות -
תקנת הצבור כן. וכל זה מבואר בתשובת הרשב"א שהביא בית-יוסף סימן ת,
והרשב"א הזכיר: 'דהיינו ערכאות שבסוריא', ומשמע קצת דדיין שבסוריא
שהזכירו בגמרא אינו דן כלל בדיני התורה... ואף-על-גב דליכא ביניהם דיין
שידין על-פי משפטי התורה, ומוכרחים להמנות בעל שכל לפי מוסרי האדם,
אינם רשאים לקבל עליהם חוקי עמים או לחוקק חקים. שהשופט כל דין
שלפניו לפי הנראה אליו, זהו בכלל פשרה, ואין ניכר הדבר שעזבו מקור מים
חיים לחצוב בורות נשברים. אבל אם יסכימו על חוקים, הרי הם מחללים את
התורה.

2. משפט המלך (דעת הר"ן בדרשותיו)

הר"ן בדרשותיו (הדרוש האחד עשר) עמד על בעיה שקיימת במערכת המשפט התורנית.
דיני תורה הידועים לנו, הלכות תורה שבכתב ותורה שבעל פה, לכאורה אין בהם די לתת
מענה לכל צורכי המשפט של החברה. הר"ן הביא לדוגמא את דין עונש מוות לרוצחים.
על פי דין התורה הרוצח נהרג רק בתנאים מאוד מסוימים, כשיש שני עדים כשרים
שהתרו בו וקבל את ההתראה וכו'. מגבלה כזו על ענישת הרוצחים עלולה לגרום לריבוי
שפיכות דמים ולהרס החברה האנושית. מתוך כך מגיע הר"ן למסקנה שיש צורך להוסיף
על עיקר דין התורה, למען שלמות החברה ותיקונה. על פי התורה, סמכות זו נתונה למלך:
ידוע הוא כי המין האנושי צריך לשופט שישפוט בין פרטיו, שאם לא כן איש
את רעהו חיים בלעו, ויהיה העולם נשחת. וכל אומה צריכה לזה ישוב מדיני,
עד שאמר החכם שכת הלסטים הסכימו ביניהם היושר. וישראל צריכה זה כיתר
האומות. ומלבד זה צריכה אליהם עוד לסיבה אחרת, והוא להעמיד חוקי התורה
על תלם, (ולהעמיד) [ולהעניש] חייבי מלקיות וחייבי מיתות בית דין העוברים
על חוקי התורה, עם היות שאין באותה עבירה הפסד ישוב מדיני כלל וכו'.
והשם יתברך ייחד כל אחד מהענינים האלו לכת מיוחדת, וצוה שיתמנו
השופטים לשפוט המשפט הצודק האמיתי וכו', ומפני שהסידור המדיני לא
ישלם בזה לבדו, השלים האל תיקונו במצות המלך.

אם כן נמצא שיכולות להיות שתי מערכות משפט המשלימות זו את זו. גם בדברי הרמב"ם⁶ מצאנו סמכויות ענישה נרחבות של המלך, בלא המגבלות החלות על בתי הדין, אך דומה שאינו מרחיב את הדברים כמו שמבואר בדברי הר"ן⁷. לכאורה נראה מדברי הר"ן שיש לתת תוקף למערכת המשפט האזרחית בתור משפט המלך המשלים את הדין התורני. אמנם נראה שאכן לתחום הענישה הפלילית הנהוג כיום בבתי המשפט, יש מקום לתת תוקף על פי דברי הר"ן הללו. אך לא כך לגבי תחום התביעה האזרחית של אדם כלפי חברו, עליו ודאי יש לדין התורה עצמו מה לומר, בדיני נזיקין, הלוואות, ובכל תורת המשפט הגדולה והרחבה הנידונה בחלק 'חושן משפט' שבשו"ע.

סיכום ומסקנות מעשיות

קיום משפט התורה משמעותו המלכת מלכות ה' בעולם: 'השיבה שופטינו כבראשונה... ומלוך עלינו אתה מהרה'. לצערנו, מערכת המשפט הנוהגת כיום במדינת ישראל אינה פועלת מתוך מגמה זו, לכן יחסנו אליה מסויג. מחד גיסא במצב הנתון, כל עוד לא הגענו אל המנוחה והנחלה, והציבור בישראל עדיין אינו חי על פי הדרכת התורה, חלילה לנו לבחור בדרך שאין בה חוק ומשפט. חברה שבה איש הישר בעיניו יעשה אינה ברת קיום. אך מאידך גיסא, כיוון שמגמתה של מערכת המשפט אינה רצויה, אין אנו יכולים לקבלה כמו שהיא.

התחום המכונה 'המשפט האזרחי', שעניינו תביעות שבין אדם לחברו כנזיקין, הלוואות, סכסוכי שכנים וכדו', צריך להיות נדון בבית דין של תורה. במקרה שהנתבע מסרב להיות נידון בבית דין של תורה, יש לבקש רשות מבית דין, ורק לאחר מכן להגיש את התביעה בבית משפט אזרחי. כך נפסק בשו"ע (חו"מ סי' כו סעי' ב):

היתה יד עובדי כוכבים תקיפה, ובעל דינו אלם, ואינו יכול להציל ממנו בדיני ישראל, יתבענו לדיני ישראל תחלה; אם לא רצה לבא, נוטל רשות מבית דין ומציל בדיני עובד כוכבים מיד בעל דינו.

תחום הענישה הפלילית יכול להיות נדון בבתי משפט. אך יש להוסיף, שבמצב מתוקן בעזרת ה', גם בתחום זה יהיו השופטים תלמידי חכמים הניזונים מתורת אמת, שיקול דעתם יינק מן התורה, ועזרת ה' תסייעתם לשפוט אמת וצדק. בדברינו שיש מקום על פי התורה לבתי המשפט הנהוגים כיום, כוונתנו היא שבאופן עקרוני על פי התורה, שיקולי הענישה בתחום זה אינם הלכות פסוקות, אלא נתונות לשיקול הדעת של הנהגת המדינה ('משפט המלך').

6. רמב"ם, הל' מלכים פ"ג ה"י; הל' רוצח פ"ב ה"ד; הל' סנהדרין פי"ח ה"ו.
7. גם המבנה הכללי של מערכת המשפט על פי התורה שונה לשיטתו. לא נאריך בעניין זה.

נסיים בדברי הרב חרל"פ (מי מרום יח עמ' ריג):

הבדל גדול מאוד בין משפט ישראל האלהי למשפט העמים... כי המשפט האלקי לא נדון לפי המציאות, אלא שהמציאות נדונית לפי הדין, המשפט האלהי ממנו כל המאורעות במציאות נמשכות, הכלליות והפרטיות, ולולא שהיה דין במשפט האלהי על מאורע כזה, לא היה מאורע כזה מתחדש בעולם כלל. פתוח המשפט לפרטיותו הוא המסבב לכל המאורעות אשר יגלו את הדין. ואם המציאות מסתעפת מן הדין, אין לך דין אמת יותר מזה. משא"כ משפטים אנושיים שהם בהיפך, שכל בנינם על המציאות, על כן אין אמת בפיהם. משא"כ במשפט האלוהי, שביותר יש להסתכל על גדרי הדין וכל מה שיש בהדין הוא במציאות, כי המציאות אינה אלא יצירה לגידול הדין, וזהו שותף במעשה בראשית, שמהוים מאורעות אחר מאורעות לפי גילוי הדין שדינו דין אמת.

